

בן כזה, ולא עלה על דעתו בשעת התנאי — אינו בכלל תנאו. ומצינו כעין זה בגטין עג. 'אכלו ארי אין לנו' ע"ש (עפ"י 'חדושים ובאורים').

הרי"ד פירש שזה שטומטום נחשב בריה בפני עצמה לרשב"ג, היינו רק במקומות שהדבר תלוי בשם 'זכר' ו'נקבה', אין הטומטום בכלל. כגון לענין קרבן שלמים שאמרה תורה 'זכר או נקבה'. וכן באדם האומר 'אם תלד אשתי זכר... ואם נקבה', וכן לענין מזונות הבנות שכותב בכתובה 'בנו וקבן דיהוו ליך...', אבל במקום אחר, נידון הטומטום כספק בן ספק בת, ולכך כשאין שם אלא הוא — הוא יורש, שבירושה לא נאמר 'זכר' או 'נקבה' אלא 'בן' ו'בת'.

בוה יש לישב קושיית אבני נזר (יו"ד ת, ב) על התורא"ש שכתב שלדעת האומר בריה בפני עצמו, בנכסים מועטים אין הטומטום נוטל כלום. ותמה, הלא כשאין בנים לא תקנו מזונות לבנות, וכיון שהוא בריה בפני עצמו ואינו זכר, מדוע היא לבנות בנכסים מועטים יותר מהטומטום ולא יירש עמהן בשוה [והלא בנכסים מרובים הוא יורש עם הבת כמותה, שעדיף הוא מאח, כמוש"כ בתורא"ש] אך לדברי הרי"ד נוח, כי אעפ"י שאינו בכלל 'זכר' או 'נקבה', הרי הוא ספק בן, הלכך שייכת כאן תקנת מזונות הבנות, הלכך ואמרות לו, הבא ראה שבת אתה וטול עמנו, והרי הוא ודאי אינו 'נקבה' ואין כלפיו תקנת מזונות, ומאידך ספק בן הוא ודינו להישאל על הפתחים.

'אמר אביי דוחין אותו ואין לו.... ורבא אמר דוחין אותו ויש לו וסיפא אתאן לרבן שמעון בן גמליאל...' — פעמים רבות בש"ס הראינו לדעת שרבא מיישב סתירה במשנה או בברייתא בהעמדה במחלוקת תנאים, ואילו אביי מעדיף להעמיד באוקימתא מאשר בפלוגתא. וגם לא חש אביי לדחוק או להגיה הלשון (ראה בפירוט במצוין בסוטה ח:). אף כאן נראה שהלכו כפי שיטתם הכללית.

דף קמא

'כל שאינו מניח בן ליורשו, הקב"ה מלא עליו עברה...' — הרש"ש פרש שיש לו בן ואינו מניחו לירשנו אלא נותן נכסיו לבתו. (וע"ע במה שכתב על הגמרא לעיל קטז. וצ"ע). והרמ"ה (לעיל קטז) כתב: דוקא כאשר לא עסק בפרייה ורביה. (ואין נראה כן מפירוש רשב"ם לעיל. ובקובץ שעורים פרש ש'מלא עליו עברה' אינו עונש, דאנוס הוא, אלא הכוונה שזוהו לאות על כך, שהוא כעוס לפני המקום. וצ"ע הלא מצאנו צדיקים גמורים שמתו ללא בנים).

'לענין הרווחה בתו עדיפא ליה' — כלומר, יותר מוצא אדם נחת־רוח עם בתו מבנו, שהבת מכבדת את אביה ועומדת לפניו לשמשו יותר מזהבן' (פירוש רבי ישמעאל בן חכמון).

'וה' ברך את אברהם בכל' — רבי מאיר אומר: שלא היתה לו בת. רבי יהודה אומר: שהיתה לו בת, ובכל שמה' — לדעת ר' מאיר, הברכה בכך שאין לו בת שתצטרך להנשא לכנענים שנתקלו ב'ארור'. וגם אם ישלחנה לארצו, לחרן, יש לחוש שתעבוד שם עבודה זרה כבני המקום, כי האשה ברשות בעלה (עפ"י פירוש הרמב"ן — חיי שרה, כד, א. ועע"ש ע"ד הסוד). ויתכן שרבי מאיר סובר כדעת התנאים (ביבמות סב.) שמקיימים מצות 'פרייה ורביה' בבן או בבת (ריעב"ץ).

ואפשר ששתי הדעות אמת; היתה לו בת, אך מהגר ולא משרה, שלא יצטרך זרע שרה לינשא לכנענים — נמצא מבורך משני הצדדים (חתם סופר — עה"ת).

— אף על פי שמצות פריה ורביה מתקיימת על ידי בן ובת דוקא, וכלום מניעת מצוה זו ברכה יש בה? — נראה שאם היתה בת לאברהם אבינו, גם כלפיה היה חל המיעוט של ביצחק יקרא לך זרע, ולא היתה הבת מתיחסת אל אברהם, וממילא לא היתה מתקיימת על ידה מצות פריה ורביה. ואם כן זו היא הברכה — שלא היתה לו בת משוללת יחוס (פחד יצחק — פסח, פ)

זאיכא דאמרי, דלא שלטא ביה עינא בישא' — יש לפרש הכוונה כלפי חלק בכורה; שהבן הנולד תחילה נוטל פי שנים וממעט חלק אחיו, והכל נותנים בו עין הרע, וגם אחיו מקנאים בו (מהרש"א).

'אמר רבינא: במבשרני, דתניא...' — הוצרך להעמיד במבשרני ולא העמיד בשהתנה על מנה לזכר ולנקבה וקמ"ל שכשנולדו זכר ונקבה אין להם אלא מנה אחד — שאם כן, מהו 'אין לו אלא מנה', היה צריך לומר 'אין להם...'. (הגהות ר' שמחה מדעסויא).

— מכאן שיש תוקף להתחייבות כגון זו שאינו מתחייב לאדם מסויים הידוע לו, אלא בלשון כללית, וכמו 'כל אשר יכה את הפלשתי יעשרנו המלך'. [ומבואר בסנהדרין (יט) ששאל נתחייב בדבר זה לודוד] (עפ"י תומים קכט סק"ב. וע' בשו"ת הרא"ש יג, כא ובשו"ת מהרי"ט כב; ש"ך שם סק"ו מהרשד"ם. וע' בזה בקהלות יעקב קדושין יב, ד ובמובא להלן קעב:).

(ע"ב) 'זהא זכר ונקבה לא אמר? דאמר נמי אם זכר ונקבה נמי...' — רשב"ם (במשנתנו) למד מכאן שהוא הדין באומר 'אם תלד אשתי זכר יטול מנה, נקבה — מאתים' וילדה תאומים — אינם נוטלים כלום, שלידת תאומים אינה כלולה בדבריו.

ויש חולקים ואומרים שבדוקא הקשו בגמרא על הברייתא ולא על המשנה, כי במשנה שכל כוונתו להרווחת הנולד — אפשר שהוא הדין בתאומים, אבל במבשר אין שייך טעם זה, ושמה אינו כמבשר בעיניו בתאומים — הלכך לא יטול כלום (רמב"ן, רשב"א, ר"ן. ובשו"ת הרא"ש (סוף כלל פא) כתב לחלק בין לשון תנאי, שכל שלא נתקיים כלשונו — בטל התנאי, ובין לשון המתנה בעצמה).

ויש מפרשים שהברייתא מתפרשת שאמר רק 'אם זכר מנה' ולא הזכיר נקבה. או להפך, אמר רק 'אם נקבה מנה'. הלכך כשנולד אחד נוסף, שלא כחפצו, אפשר שבטלה שמחתו. ותרצו שמדובר שאמר גם על זכר מנה וגם על נקבה מנה (ערמב"ן; רמ"ה ועוד).

ואפשר עוד שקושית הגמרא היא מחמת דיוק לשונו, שלא יזהו צורך פריש זכר ונקבה, הלא משהו את שניהם, והיה לו לומר 'המבשרני במה שנפטר רחמה' ותו לא — אלא ודאי רצה למעט תאומים. ומתריך שאמר לשון כזו שלא משתמע ממנה למעט תאומים. ולפי הסבר זה, אין מכאן ראייה שכשהזכיר רק זכר או רק נקבה — אין תאומים בכלל. וצריך עיון (חדושים ובאורים. ואולם בראשונים מבואר שגם ללא משמעות מכוונת, אין תאומים בכלל מתנתו, שמה לא ניהא ליה בהכי, אם משום צער אשתו, אם משום שמסוכנים יותר, אם משום שא"א לו בסיפוקם. וצ"ע אם כל הטעמים הם עיקר לדינא, או אחד מהם. ונפ"מ בילדה תאומים ואחד מהם נפל. וע"ע מהרש"א, רש"ש, טל תורה).

פירוש מחודש מובא בשם ספר ההשלמה, שהואיל ואמר 'המבשרני במה נפטר רחמה... וילדה זכר ונקבה ואין ידוע במה נפטר (=נפתח) רחמה — משום כך מקשה מדוע נוטל. (צ"ב מאין פסיקא ליה למקשה דמיירי בשאין ידוע מי קדם. וצ"ע במקור הדברים).

'ההוא דאמר לה לדביתהו נכסי להאי דמעברת... שאני ירושה הבאה מאליה' — כבר עמדו התוס' על כך שלענין דינים מסוימים מתנת שכיב מרע עדיפה על קנין גמור של בריא, ואילו כאן אין מתנתו מועילה כיון שגם בבריא אין מועיל קנין לעובר, הגם שירושה הבאה מאליה — מועילה. ובאר בספר אור שמח (זכיה ומתנה ט, יג) גדר הדבר, שבכל מקום שהחסרון הוא מצד המקבל, שאינו בר זכיה — אין מתנת שכיב-מרע מועילה. לא כן כשהחסרון מצד אחר ולא מצד המקבל, כגון הקנאת הלוואה שאיננה דבר ממשי בר-קנין, השוו דין מתנת שכיב מרע לירושה. (והקשה מכך על דברי קצות החשן (קכה) לענין 'מת מקבל בחיי נותן' שמועיל כדין ירושה הממשמשת בקבר. וע' בספר בית ישי (סא, ב) שחילק בין עובר למת, עפ"מ שכתבו האחרונים ששייך במת מושג 'בעלות' על נכסים. וע' ש תירוץ נוסף. וע' בשיעורי ר' שמואל — גטין יד: דרך אחרת בהבנת התוס').

'ולימא ליה רבי יוחנן בן ברוקה היא... ולימא ליה רבי יוחנן בן ברוקה היא וסבר לה כרבי יוסי...' — יש מפרשים הקושיא, מכך שנקט ר' יוחנן בן ברוקה לשון 'כל הראוי לירשו...' — אף עובר בכלל זה, שראוי הוא לירושה. וכשם שיכול להנחיל לעובר, כך יכול ליתן לו מתנה. ודחו שאין העובר בכלל דברי ריב"ב. ומקשה, נאמר שריב"ב סובר כר' יוסי, ושוב נכלל ב'כל הראוי לירשו' אף עובר, שהרי ראוי הוא לירושה לדברי רבי יוסי (משמרות כהונה. וכן פרש בקובץ שעורים (עפ"י רשב"ם), ובוה יישב קושיית הרש"ש על התוס'. וע' מהרש"א).

לפירוש זה מבואר בסוגיא שהנחלה דרבי יוחנן בן ברוקה כמוה כמתנה והקנאה, לענין 'דבר שלא בא לעולם'. שהרי באנו להוכיח מכך שיכול להנחיל לעובר, שיכול גם לזכות לו מתנה. ודחינו שאפילו להנחיל לעובר אי אפשר.

ואולם הר"ן מפרש קושיית הגמרא, מדוע לא פירש רב הונא שמשנתנו מדברת בהנחלה שהנחיל לעובר כרבי יוחנן בן ברוקה [ולעולם אין מדובר במתנה, שא"א לזכותה לעובר], והלא כשם שירושה הבאה מאליה שאני לרבי יוסי, שהעובר יכול לירש, כך יכול אדם להנחיל לעובר אעפ"י שאין יכול ליתן לו מתנה, מפני שאינו מקנה לו כלום אלא אומר שהוא יורשו. לפירוש זה אין משום הנחלה דריב"ב להקנאה אלא לירושה דעלמא.

וכבר נחלקו הראשונים בשאלה זו; האם יכול אדם להנחיל לאחד מיורשיו דבר שלא בא לעולם או דבר אחר שאין יכול להקנותו, כגון מלוה. (ע"ע בענין זה במובא לעיל קסט: קל. קלא.).

לפירוש זה צריך לכאורה לדחוק שהסוגיא כאן בקושיית נוקטת כפי לשון אחת (לעיל קל). שריב"ב דיבר אף בבת בין הבנים, שאל"כ כיצד אפשר לפרש המשנה בהנחלה דריב"ב, והלא תנן אם זכר יטול מנה ואם נקבה מאתים, ומה נפשך, אם אין לו בנים אחרים, הלא הזכר נוטל כל נכסיו ואם יש לו, מדוע חלה מתנתו לנקבה. והרשב"ם שכתב כאן בכך בין הבנים, על כרחך שפירש כפירוש הראשון.

'ככתבם וכלשונם'

'יש לאדם להתפלל להוליד בנים זכרים, שהרי מברכין 'שלא עשני אשה'. ובב"ב (טו,ב) 'תנחומין של הבל ניחמך כו' אשרי מי שבניו זכרים אוי למי שבניו נקבות'. ומה שאמר ר' יהודה שם בירך בכל — שהיתה לו בת, היינו משום דבת אחת צריך להיות עכ"פ לאדם לקיים מצות פריה ורביה (כמ"ש ביבמות סא:), והרביה לעולם בא ע"י הבנות כדאיתא התם.

ומי שיש לו כבר הרבה בנים, יש לו לבקש גם על בת או בנות. וזה טעם דרב חסדא דאמר 'לדידי בנתן עדיפי' ע"ש ברש"י ותוס' נדחקו, והנכון כי היו לו כבר ז' בנים תלמידי חכמים ועדיין לא היתה לו בת, והיה מבקש רחמים להוליד בנות דהיו עדיפין לו אז, לפי שכבר היו לו בנים.

ומה שאמרו שם 'בת תחילה סימן יפה', נראה דהוא סימן למדה כנגד מדה בעבודת האדם, דתחלה עבד אדעתא דנפשיה ואחר כך לקיים כל העולם כולו, כדאיתא בפסחים (סח:), וכשהוא מכוין רק לעצמו, אז השי"ת נותן לו השכר רבייה דכל העולם ולא לעצמו, אבל אחר כך שהוא מכוין לרבייה דכל העולם כולו, אז השי"ת נותן שכרו לדידיה.

וגם מה שאמרו שם להרווחה בתו עדיפא — הוא גם כן מצד חסרונה, שאמרו בנידה (לא:), זכר ככרו עמו, נקיבה נקיה באה — כי מזונותיה על בעלה. ואפילו שהאשה נושאת ונותנת, עיקר צינור השפע על ידי האיש שהיא תלויה בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם (חולין פד:), ופרנסתו של אדם הקצובה מן השמים הוא לאיש, והיא לית לה מגרמה כלום רק מה שמקבלת מהשפע הנשפע לאיש שמזונותיה עליו, כלבנה המקבלת אורה מהחמה. ומעשה ידיה לבעלה, על כן גם מה שהיא נושאת ונותנת נקרא על שמו, וקרינן ביה וברכתך בכל אשר תעשה כיון דמעשה ידיה שלו ושליחותיה עבדא ושלוחו של אדם כמותו.

ובפסחים (נ:), דעבדא ומזבנא משבחה קרא. דזהו רזא דאשת חיל היא כנסת ישראל, שעיקרם בהשתדלות המעשים בעולם העשיה, ד'היום לעשותם', שיהיו מעשיו מרובין מחכמתו, דעל כן הקדימו נעשה לנשמע. אבל באמת כל מעשינו פעלת לנו והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות ג:), שזהו רק בלב, כמו שאמרו ביומא (עב:), על פסוק ולב איך, שמכיר חסרונו דלית ליה מגרמיה כלום והכל מהשי"ת. רק השי"ת רצה שנסתדל ושיקרא על שמינו, שאנו באים בשכרינו, דמאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי ביה (ירושלמי פ"ק דערלה), וכמו שתקנו חכמים באשה מעשה ידיה תחת מזונותיה'. (מתוך 'דברי סופרים' לר"צ הכהן — יא).

עוד בדרך הרמז על 'בת תחלה...' — ע' לקוטי מוהר"ן ל,ג; דגל מחנה אפרים — חיי שרה). וע"ע בספר החיים לאחי המהר"ל — 'חיים טובים' א.

עוד על 'לדידי בנתן עדיפין לי מבני' — ע' חדושי אגדות למהר"ל; הגהות ריעב"ן; בן יהודע.

דף קמב

'דאמר רב נחמן: המזכה לעובר לא קנה, לכשתלד — קנה' — בטעמו של רב נחמן פרש רשב"ם (וכן כתב הר"ד), שהעובר נחשב כדבר שבא לעולם.

[ואף על פי שאינו זוכה לאלתר, שלכן צריך לומר 'לכשתלד' — אין כאן חסרון של דבר שלא בא לעולם.